

Os imaxinarios sociais en tempos da posverdade: a importancia da lectura de Juan Luis Pintos

Social imaginaries in post-truth times: the importance of reading to Juan Luis Pintos

MILTON ARAGON

Facultad de Arquitectura

Universidad Autónoma de Coahuila

miltonaragon@gmail.com

Resumo

No presente texto abórdase a proposta teórico-metodolóxica de Juan Luis Pintos para o estudo dos imaxinarios sociais. Que é unha referencia básica para esta temática de investigación en Hispanoamérica. Esta proposta é exemplificada en relación á construción da realidade da posverdade .

Palabras chave: Imaxinarios sociais, teoría de sistemas posverdade, Juan Luis Pintos.

Abstract

In this text we expose the theoretical-methodological proposal of Juan Luis Pinto for the study of social imaginaries. Which is a basic reference for this research topic. That proposal, is exemplified, in relation to the construction of the reality of the post-truth.

Keywords: Social imaginaries, System theory, Post-truth, Juan Luis Pintos

Recibido: 10/02/18 Aceptado: 18/10/18

Cómaros. Revista Interdisciplinar de Pensamento Galego is licensed under a [Creative Commons Reconocimiento-CompartirIgual 4.0 Internacional License](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

1

Vivimos nunha época na que a información está a aumentar de xeito exponencial, así como a súa circulación e acceso. Isto vese reforzado polo desenvolvemento tecnolóxico que na última década permitiu xerar plataformas de información como Facebook e Twitter chamadas redes sociais. O termo redes sociais sae do campo das redes de amigos con relación cara a cara e con certos espazos limitados, a unha rede virtual de contactos que pode estar en calquera momento e lugar interconectados a través de Internet. O que permite que a información que se comparte nestas plataformas circule en tempo real. Traendo repercusións nos seus acoplamentos e construcións da realidade. Neste escenario, os últimos anos acuñou o termo posverdade, que coa vitoria de Donald Trump nos Estados Unidos se popularizou. O devandito termo consiste en tomar como verdade unha serie de notas falsas que se difunden nas redes sociais virtuais.

En tal contexto emerxe o fenómeno da produción da realidade a través da información que circula nas redes sociais virtuais, coma un problema da investigación actual nas ciencias sociais. E o devandito problema lévanos a cuestionarnos: Cal sería o xeito de abordalo das ciencias sociais? A resposta podería ter varios vertentes pero só vou centrarme en dous: como construción da realidade a través do acoplamento da comunicación e como construción da realidade a través do imaxinario. O primeiro foi proposto polo sociólogo alemán Niklas Luhmann no contexto dos medios de comunicación de masas na década dos oitenta e noventa; a segunda polo filósofo galego Juan Luis Pintos na metade dos noventa ata a actualidade, quen retoma parte dos postulados teóricos-analíticos de Luhmann e os leva ao estudo dos imaxinarios sociais. O punto central de ambas propostas é a realidade e verdade, que só operan no contexto comunicativo que se constrúe coa información do sistema.

Por que ler a Juan Luis Pintos nesta temática? En primeiro lugar, el é unha referencia en fala hispana sobre o tema, pois é un dos primeiros en abordalo dun xeito sistemático dende fai 30 anos. O que o converte nunha referencia obrigatoria nos estudos dos imaxinarios sociais e na construción da realidade polos medios de comunicación. Ámbalas dúas cuestións ao longo dos últimos 10 anos tiveron un forte auxe, ata que se pode dicir que eles se fan unha moda académica, pero na práctica teñen pouco rigor teórico. O que xera unha confusión ao non diferenciar entre percepción, representación e imaxinario. Aí a importancia da contribución teórica de Pintos que axuda a construír categorías para poder diferencialas. En segundo lugar, ten promovido e impulsado o estudo dos imaxinarios sociais creando e dirixindo o primeiro grupo de investigación recoñecido sobre a materia, o Grupo de Estudos Compostela sobre Imaxinarios Sociais (GCEIS). Referencia en América Latina e que apoiou a formación de investigadores e a creación da primeira revista especializada en imaxinarios: *Imagonautas*. Amais diso fixo parte da posta en marcha doutras revistas como *Ingenium* e *Ágora*.

O desenvolvemento do tema dos imaxinarios sociais de Juan Luis Pintos, ten sido abordado dun xeito excelente polo sociólogo galego Manuel Torres Cubeiro no seu texto: La evolución del concepto de imaginarios sociales en la obra publicada de Juan Luis Pintos de Cea Naharro. Para Manuel Torres (2015) pode ser identifica catro etapas principais no desenvolvemento da teoría de sistemas sociais de Pintos. A primeira é a influencia do existencialismo marxistas da obra de Pintos durante os anos oitenta. A segunda etapa correspóndese coa influencia da teoría da racionalidade comunicacional que desenvolve desde finais dos oitenta ata mediados dos noventa. A terceira etapa é a comunicación e a construción da realidade nos sistemas diferenciados, que se desenvolve desde mediados dos anos noventa ao comezo do novo milenio. A cuarta fase, que é a última, incorpora a sociocibernética para a construción dunha metodoloxía enfocada na análise dos imaxinarios sociais no medios de comunicación de masas, en particular, nas novas dos principais xornais de circulación nacional.

É a partir da terceira fase, coa adición de diferenciacións funcionais de Luhmann á teoría do imaxinario social, que Pintos (2005: 42) propón unha definición operativa, xa que os delimita, sobre que é a función dos imaxinarios sociais: "Os imaxinarios sociais están sendo: 1. Esquemas socialmente construídos, 2. Que nos permiten percibir, explicar e intervir, 3. No que en cada sistema social diferenciado se teña por *realidade*". Sobre esta definición, Pintos (2005) explica que os *esquemas construídos socialmente* refírense ao alto grao de abstracción que operan así como a referencias temporais que implican secuencias, prioridades e xerarquías de percepcións a través da diferenciación socialmente diferenciada relevancia/opacidade. Isto é interesante porque marca a diferenciación entre o asignado e o non asignado, entre o que é observado e acoplado e o que non o é. No caso de *que nos permiten percibir, explicar e intervir*: "[...] as operacións complexas a que se refiren estes verbos son posibles para nos porque temos un "mundo ao noso alcance" e unha distribución diferenciada do coñecemento". (A. Schütz) que permite unhas referencias semellantes de percepción [...] de explicación [...] e de intervención" (Pintos, 2005: 43). Onde estas accións son as que constrúen o mundo a través da súa designación que desencadea a realidade. O que está ligado ao *que cada sistema social diferenciado se teña por realidade*, pois este asunto é importante xa que implica non unha realidade, senón múltiples, de aí que para Pintos (2005: 43): "non hai unha única realidade, que sería necesariamente identificada cunha única verdade". Isto é debido á comunicación funcionalmente diferenciada polos sistemas, que por medio do sentido afecta á construción da realidade, en termos da súa diferenciación e da verdade. Convén engadir que o *están sendo* da-lle un sentido diacrónico ao operar dos imaxinarios sociais, porque eles vanse: "[...] transformando, adaptando e renovando" (Pintos, 2015: 156).

En canto a este operar dos imaxinarios sociais, Pintos (2005: 44) menciona que: "1. Os imaxinarios sociais actúan como un *meta-código* en sistemas socialmente diferenciados, 2. No

interior dun “medio” específico (diñeiro, crenza, poder, etc.) característico de cada sistema, 3. Ao través do código de *relevancia/opacidade*, 4. E xeran formas e xeitos que actúan como *realidades*”. De maneira que a comunicación é o que estrutura e dota de función ao sistema social en relación co sentido e as necesidades do propio sistema. De aí que xorda a realidade do acoplamento da comunicación de cada sistema social para o seu mantemento. Onde os imaxinarios de Pintos (2005: 44): “operan nun “medio”, o medio propio de cada sistema diferenciado”. Medios onde o seu significado corresponde a un fenómeno físico ou simbólico reconecido, estes últimos dan-lle pouca claridade para reconecer a aqueles vinculados cos imaxinarios. Por exemplo, nos sistemas funcionalmente diferenciados, o diñeiro é un medio co que operan diferentes formas de simbólicas socialmente xeneralizadas, como o crédito ou as moedas, que forman parte da información coa que opera no peche operativo do sistema económico (Pintos, 2005). Amais do operar no medio da diferenciación do sistema, os imaxinarios sociais xeran formas de naturalización das construcións das realidades e a xeración de modos e formas que se desempeñan como esas realidades (Pintos, 2005).

É neste operar onde atopamos a importancia da proposta teórica dos Imaxinarios Sociais de Juan Luis Pintos, porque ao localiza-los *coma esquemas construídos socialmente e meta-códigos dun medio* nos sistemas funcionalmente diferenciados, proporcionanos dos constructos moi potentes para a análise dos imaxinarios sociais que os delimitan, conceptual e metodoloxicamente, dentro das formas simbólicas socialmente xeneralizadas na comunicación do sistema e nos códigos de sentido presentes na información, como o de *relevancia/opacidade*. Pois para Pintos (2005: 46) as funcións dos imaxinarios sociais son: “1. Producir unha imaxe de *estabilidade* nas relacións sociais cambiantes. 2. Xerar percepcións de *continuidade* nas experiencias descontinuas, 3. Ofrecer explicacións *globais* de fenómenos fragmentarios, 4. Permitir e intervención. nos procesos construídos desde perspectivas *diferenciadas*”. Estabilidade, continuidade, globalidade e diferenciación son as catro características funcionais dos imaxinarios. Os cales tamén poderían operar coma unidades duais na diferenciación funcional do sistema: estable/caótico, continuidade/descontinuo, global/local e diferenciación/homoxeneización. Que á súa vez operan na designación da diferenciación relevancia/opacidade. Entón o imaxinario social pódese situar nos medios dos códigos do relevante e o permanente na comunicación funcional do sistema. Isto permítenos reducir o erro conceptual de confundir o imaxinario con percepcións, representacións ou (aínda peor) coa imaxinación.

2

Se podería empregar o aporte teórico-metodolóxico do estudo dos imaxinarios sociais de Juan Luis Pintos, fóra dos debates académicos, para facer fronte á posverdade? Si, polo momento córreseme dous grandes áreas: a práctica docente e como contra-información en distintos tipos de interlocutores durante o día. Porén, primeiro temos que deixar claro

que a posverdade opera coma un paradoxo no cal a súa propia verdade se constrúe con unha non verdade. Pero esa “verdade” a quen beneficia ou cara quen vai dirixida? Unha resposta rápida é cara ao poder. Poder como xeito de control na toma de decisións políticas. Como se ten visto no caso das eleccións nos Estados Unidos, o uso de posverdade foi desenvolvido en ámbolos dous bandos, primeiro nas redes sociais e despois reproducidas nos principais medios masivos de comunicación. Onde estes últimos, para o sociólogo alemán Niklas Luhmann (1995: 11-12) : “[...] teñen unha función de incentivo; porque fomentan a aceptación das seleccións doutras persoas e, en xeral, fan desa aceptación o obxecto de expectativas. Polo tanto, os medios de comunicación sempre pódense formular cando o *xeito de selección dun compañeiro* serve ao mesmo tempo como unha *estrutura de incentivos para o outro*”. Polo tanto, esa función de incentivo que incide no xeito de selección, é a que xera a construción dunha realidade desde unha noticia orixinada na posverdade, porque o seu sentido orixinal non diferencia entre verdade/non verdade, se non na capacidade de fomentar a selección da información que é relevante e opacar a que non o é.

Ademais, tamén para Luhmann (1995: 16), existe outra función dos medios de comunicación, relacionada co *feedback* da información, que é a de *transmitir complexidade reducida*. Que se presenta cando: “[...] a selección feita por un *alter* (que) limita as seleccións posibles dun *ego* ao ser comunicadas baixo condicións específicas, que son definidas en forma máis estrita máis adiante”. Entón os medios de comunicación fomentan o acoplamento de información limitada, de aí a redución da complexidade presente na comunicación. Limitando a selección de posibles símbolos no universo cognitivo, creado polas notas dos medios de comunicación formais ou informais como as redes sociais. Por iso, para Pintos son *empresas que producen realidade*, as cales crean novas mercadorías na era da información, que neste caso son formas dunha realidade socialmente xeneralizada. Xa que:

[...] xunto aos sectores produtivos habituais nas nosas sociedades, deberíamos dar paso a un novo eido no que son producidos novas mercadorías: o sector de “producción de realidade”. Xa estamos afeitos a iso pola necesidade de verosimilitude xerada no mercado cinematográfico. A nosa percepción como espectadores é un produto feito con técnicas xa moi refinadas cuxo obxectivo básico é sempre o mesmo: que creamos o que percibimos, aínda que sabemos que as cousas non son así. É o único xeito de manter o mercado (Pintos, 2000).

O que leva a que a información proporcionada, dun xeito selecto e reducido, vaia en función do segmento de mercado ao que quere incidir, por exemplo aos simpatizantes de determinado candidato. O que é moi claro nas notas de posverdade que difaman por medio de non verdades que operan co meta-código relevancia/opacidade nesa construción da realidade .

Debe terse en conta que a información xerada pola posverdade non é exclusiva do poder, senón tamén dos leigos e diletantes, que andan na procura de explicacións para xerar complots ou paranoicas, sobre o sistema tecnocientífico. Exemplo disto serían certos grupos ambientalistas, terraplanistas, primitivistas, vegáns, movementos antivacinas, entre outros que sustentan a súa crenza nun imaxinario no canto do coñecemento. Pero o caso que nos interesa aquí, para non perderse, é o do poder e dos medios de comunicación. Temos que lembrar o que dixo Luhmann (2000: 1): “[...] o que sabemos sobre a sociedade e mesmo o que sabemos do mundo, o advertimos a través dos medios de comunicación para as masas”. Frase, como datos, que levo a repensar as obras de Pintos (2015) sobre os imaxinarios sociais e a produción de realidade, polo seu potencial heurístico que presenta. Tamén nos sitúa no núcleo da reflexión sobre a produción da realidade na posverdade e no poder. Isto débese a que o acceso á información do mundo faise a través dos medios de comunicación de masas, pero á súa vez estes nos seleccionan e fomentan o acoplamento de determinados códigos ao noso coñecemento e se a isto lle sumamos que o poder é un *medio de comunicación xeneralizado*, para Luhmann (1995: 11) e os medios de comunicación son: “[...] un mecanismo de linguaxe, noutras palabras, a un código de símbolos xeneralizados que guía a transmisión de seleccións”. A posverdade convértese nun meta-código cunha nidia distinción de relevancia-verdade/opacidade-non verdade. Onde esta distinción funciona no sentido de comunicación do poder.

A postverdade constrúe a súa propia realidade, antes que unha verdade, a partir dunha non-verdade, isto porque a realidade substitúe a verdade na actualidade, como menciona Pintos (2016 : 8): “Hai momentos nos que percibimos que a palabra “realidade” anda na procura de substituír a palabra “verdade” que o falante non se atreve a pronunciar porque poderían dicir “que minte”, no suposto que a verdade ou a mentira foran demostrables ou evidentes”. De aí que para Pintos sexa cada vez máis un lugar común, nos medios de comunicación de masas, o uso da palabra realidade como sinónimo de verdade. Porque a verdade se ten que comprobar e a realidade, moitas veces, se da por feito sen demostrar se a proba é real ou falsa. A realidade pode ser sostida nun imaxinario, a verdade non, aínda que por momentos da historia así fora. Porén, os imaxinarios:

[...] non substitúen a realidade, senón que nos guían nos complexos procesos polos que é construída como múltiple. O código básico que dirixe este proceso é a distinción “relevancia/opacidade” que procede, nos procesos sociais comunicativos, a sinalar como relevantes determinadas accións, imaxes, ideas e deixar fóra do campo da percepción outras accións, imaxes, ideas. As distintas realidades que serán válidas para os distintos grupos constrúense así segundo sexan situadas nunha ou varias perspectivas. A pluralidade de experiencias, crenzas, posicións económicas e políticas e asunción de distintas identidades sociais impiden

que se poida producir un chamado “pensamento único” nas nosas sociedades de cambios tecnolóxicos e vitais acelerados (Pintos, 2016: 10).

Podemos observar que o que foi dito por Pintos, é de suma importancia na relación entre a realidade, imaxinario e como a posverdade opera hoxe. Primeiro, porque os imaxinarios oriéntannos nos procesos da complexidade comunicativa. En segundo lugar, permiten localizar elementos da diferenciación que orienta eses procesos, que é o código de relevancia/opacidade. En terceiro lugar, debido á diversidade de información contida no complexo proceso comunicativo, dos seus acoplamentos emerxen realidades. O que é indicado como relevante para un sistema pode ser opaco para outro, por exemplo. En cuarto lugar, isto xéranos que a posverdade pode operar como unha realidade, incluso, con un sentido de verdade para certos segmentos da sociedade. Inda que sexa unha comunicación xeral do sistema social, esta acóplase de xeito diferenciado polos sistemas de sentido.

Partindo da idea que na realidade localízanse esquemas nos medios polos que simboliza e socialmente xeneralizada. Os cales á súa vez pode guiar-nos na diferenciación relevancia/opacidade do que emerxen as realidades evitando pensamentos únicos. A tarefa dos educadores sería presentar os dous lados da unidade dualista da devandita diferenciación e tratar de comprender dende cal forma do imaxinario operan. Con elo se podería xerar un pensamento crítico sobre a información que os alumnos reciben a diario a través de redes sociais e medios de masas. Pola súa banda, esa reflexión pode ser levada ás diferentes conversas diarias que se presentan de xeito informal no noso traballo diario. Porque como xa se viu, utilizando o modelo de Pintos, a posverdade opera como unha realidade sostida no meta-código relevancia-opacidade. Onde non se busca unha verdade, senón construír unha realidade dirixida cara un interese particular.

3

A modo de conclusión podemos engadir que nestes tempos de posverdade a proposta teórico-metodolóxica do estudo dos Imaxinarios Sociais de Juan Luis Pintos é de grande relevancia e pertinencia, non só para o estudo dos imaxinarios, senón na práctica docente ou na nosa vida diaria. Xa que como investigadores ou estudiosos do tema, a información podería servir para contrarrestar, o embate cada vez máis forte, desas realidades que xorden da posverdade e seus imaxinarios que créanse para chegar a perfilar formas ideolóxicas. Aínda que o poder xa non é o constituínte da política de Pintos (2015: 156), porque: “A orde da sociedade non está construída pola subordinación dunha parte da sociedade á outra segundo o modelo de dominación, senón pola definición de realidades que poden ser recoñecidas como tales polos implicados”. O risco de substituír a verdade pola realidade increméntase na procura desa orde dirixida polos intereses de diferentes grupos que empregan os novos medios de comunicación de masas para por en

circulación a información, nun primeiro momento, para posteriormente reafirmala cós medios de masas tradicionais. Ante isto cabe ben volver a lembrar que: “O mecanismo básico de construción destas realidades son os **imaxinarios sociais** que nos permiten percibir algo tan real a través da articulación do código de relevancia/opacidade” (Pintos, 2015: 156). Polo tanto, o posverdade só constrúe realidades máis non verdadeiras. Aí está a importancia de saber interpretar os seus imaxinarios.

Bibliografía

Luhmann, Niklas (1995). *Poder*. España: Anthropos/UIA.

Luhmann, Niklas (2000). *La realidad de los medios de masas*. España: Anthropos/UIA.

Pintos, Juan Luis (2000). Apuntes para una teoría: los medios, la realidad y la alternativa local. *Revista Latina de Comunicación Social* Vol. 3 No. 36

Pintos, Juan Luis (2005). Comunicación, construcción de la realidad e imaginarios sociales. *Utopía y Praxis Latinoamericana* Año 10, No. 29

Pintos, Juan Luis (2015). Apreciaciones sobre el concepto de imaginarios sociales. *Miradas* Vol. 1, No. 13

Pintos, Juan Luis (2016). Las preguntas por el cambio: Los imaginarios sociales de los cambios en las referencias básicas. *EDUSER* Vol. 8(2)

Torres, Manuel (2015). La evolución del concepto de imaginarios sociales en la obra publicada de Juan Luis Pintos de Cea Naharro. *Imagonautas*, 6

